

ՄՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ն. Մ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ

Ծեփ բառի համար Հ. Աճառյանը արմատական բառարանում բերում է հետևյալ նշանակությունները՝ «ծեփելու գործողությունը կամ ծեփելու նիւթ», որից՝ *ծեփել, ծեփած, ծեփկել, ծեփուկ* «ծեփ, թաղանթ», *ծեփելիք* «ծեփի համար շինված խիւս», *ծեփիչ* «մալա» (նոր բառ)¹: Հ. Աճառյանը հայերեն բառը համեմատում է վրացերեն *ծեքա, ծոքա* «մխրճել» բառերի հետ, բերում է վրացերենում պահպանված այդ բառերի և դրանց ածանցյալների իմաստները և եզրակացնում, որ հայերեն և վրացերեն բառերի նշանակությունները չեն կարող իրարից բխել, և որ «հնարավոր է, թե՛ հայր և թե՛ վրացին փոխառեալ են մի երրորդ ընդհանուր աղբիւրից, որ Հայաստանի նախաբնիկների լեզուն է»²:

Ծափ «երկու ավերը իրար զարնելը» բառը (*ծափի զծափի հարկանել, ծափ ծափի հարկանել* և այլն) Հ. Աճառյանը համարում է բնաձայնություն և համեմատում է բնաձայնական *կափկափել, շօշափել* բառերի հետ³:

Ծափ «պտուկ, հողե աման» իմաստով բառը, որից *ծափկոտրուկ, ծիլծափ* կամ *ծափծիլ* (բոլորն էլ բույսի անուններ են), համարում է անստույգ ծագման⁴:

Ծուփ «ջրերի տատանիլ պլեկոծուիլը», որից *ծիփալ* «ջրերի տատանիլը», *ծփոց* «խնցղի», *երկրածուփ, ծովածուփ* և այլն նույնպես համարում է անհայտ ծագման⁵:

¹ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Բ., Ե., 1973, էջ 453 (այսուհետև՝ ՀԱԲ):

² Նույն տեղում:

³ ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 450:

⁴ ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 451:

⁵ ՀԱԲ, հ. Բ, էջ 475:

Գ. Ջահուկյանը *ծեփի* «ծեփելը, ծեփելու գործողությունը, սվաղ», *ծափի* «ծափ տալը, ծափահարել», *ծափի* «կավե աման, պտուկ» արմատները կապում է հայ. *տոփեւ*, «խփել» արմատի հետ և համեմատում հուն. δέφω «տրորել, ճմլել», δέψω «տրորելով փափկացնել», սերբ. *депим, депти* «հարվածել», լեհ. *deptać* «տրորել, խփել, տոփանել, ճզմել» արմատների հետ և կապում է հ.-ե. **deph-* նախաձևին⁶: Գ. Ջահուկյանը «Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան» աշխատության մեջ ուրարտական ծագման բառերի շարքում ամանների անվանումների դեպքում նշում է նաև «*ծափի*» բառը⁷, իսկ *ծեփել* բառի համար հավանական է համարում Աճառյանի կարծիքը ուրարտական ծագման վերաբերյալ⁸: «Հայերեն ստուգաբանական բառարանում» *ծափի* և *ծեփի* բառերի համար հավանական է համարում Հ. Աճառյանի՝ բնաձայնական կազմություն լինելու կարծիքը⁹: *Շուփի* բառի համար բերում է Լ. Սարաջևայի՝ բնիկ հնդեվրոպական ծագման լինելու տեսակետը¹⁰, բայց և ավելացնում է, որ «հնարավոր է պատկերավոր-բնաձայնական կազմություն լինելը»¹¹: Լ. Սարաջևան այդ արմատը ռուսերենի *зыбь* բառի հետ ծագած է համարում հնիս. **g'ub-*, **g'eub-* նախաձևից: Լ. Սարաջևան, նշելով, որ ռուսերեն *зыбь* բառը չունի հավաստի ստուգաբանություն, բերում է ռուսերեն *зыбь* բառի և հայերեն *ծուփի* արմատի իմաստային որոշակի ընդհանրությունները և կանխադրում է հնդեվրոպական **g'u-b-*, **g'eu-b-* նախաձևը, իհարկե, ոչ այնքան հավաստի համարելով այդ նախաձևի կապը հնիս. **g'ub-*, **g'eub-* ձևի հետ¹²:

Վ. Դալի բառարանում *зыбь* բառը բացատրվում է «ալիքավոր, օրորվող մակերևույթի վիճակ» (*состояние волнистой, колеблющейся поверхности*)¹³: Մ. Ֆասմերի բառարանում *зыбь, зыбать, зыблю* բառերը

⁶ Գ. Բ. *Джаукян*, *Очерки по истории дописьменного периода армянского языка*, Ереван, 1967, էջ 208–209 (այսուհետև՝ *Очерки*):

⁷ Գ. Ջահուկյան, *Հայոց լեզվի պատմություն: Նախագրային ժամանակաշրջան* Ե., 1987, էջ 436:

⁸ Նույն տեղում, էջ 437:

⁹ Գ. Ջահուկյան, *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, Ե., 2010, էջ 361:

¹⁰ Գ. Ջահուկյան, *Очерки*, էջ 368:

¹¹ Նույն տեղում:

¹² *Этимология*, 1976, М., 1978, էջ 64–66:

¹³ *В. Даль*, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1, М., 1978, էջ 697:

բացատրվում են «օրորել, օրորոց», իսկ հին ռուսերենի *зыбь* բառի համար բերվում է «ճահճուտ» (*зыбкое место, трясина*) իմաստը, այլև համեմատությունը ալբաներենի *djer, djere* բառերի հետ համարվում է անհավանական՝ նկատի ունենալով հնչյունական անհամապատասխանությունը¹⁴: Իմաստային առումով ռուսերենի *зыбь* և հայերենի *ծուփ, ծփանք* ձևերի միջև կարելի է նկատել որոշակի ընդհանրություն: Այստեղ, ինչպես և ալբաներենի դեպքում, բավական դժվարություն է ներկայացնում համեմատվող արմատների հնչյունական կազմը, հատկապես ռուս. *з* – հայ. *ծ* համապատասխանությունը: Կարծում ենք, որ թե՛ հնչյունական, թե՛ իմաստային առումներով ավելի հավանական է Գ. Զահուկյանի այն կարծիքը, որը նա հայտնում է իր «Очерки» աշխատության մեջ. խոսելով հայերենի բաղաձայնների հնչյունական տարբերակների մասին՝ նա նշում է հ.–ե. *դ/տ* – հայերեն *ծ* համապատասխանությունը և բերում է հայ. *դոփեմ/տոփեմ* և *ծեփ/ծափ* արմատները՝ որպես հ.–ե. նույն նախաձևից առաջացած տարբերակներ: Սրանց կարելի է ավելացնել նաև *ծուփ* բառը՝ իբրև ջրերի տատանվելուց, շարժվելուց առաջացած ձայն: Եթե ընդունելի է այս արմատների՝ նույն նախաձևից ծագած լինելը, ապա հայերենում փաստորեն կան *ծեփ/ծափ/ծուփ* արմատները՝ ձայնդարձի երեք աստիճաններով:

Հայերեն այս արմատների՝ *տոփեմ/դոփեմ* ձևերից ծագելը կարելի է հիմնավորել նաև մեկ այլ փաստարկով:

Ժ. Վարբուրը նախապավոններենի մի քանի բայահիմքերի և այդ բայահիմքերից կազմված բայանունների ծագումնաբանական քննության ժամանակ, ի թիվս այլ բայարմատների, բերում է նաև **tipati* նախապավոնական արմատի՝ սլավոնական լեզուներում և բարբառներում պահպանված ձևերն ու իմաստները և գալիս է այն եզրակացության, որ **tipati* արմատի նախնական, սկզբնական իմաստը, ամենայն հավանականությամբ, առնչվում է «շոշափել, շոշափելով զգալ, ձեռք տալ, կաշել, շոշափել» և «խփել, ծեծել» իմաստների հետ՝ անկախ այդ արմատների բնաձայնական կամ այլ ծագման լինելու հանգամանքից: Ըստ նրա՝ այս արմատին է հանգում ռուսերենի *типунья* «կարմիր կավ՝ կճուճներ պատրաստելու համար» բառը, որ համապատասխանում է

¹⁴ *М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, т. 2, М., 1966, էջ 109:*

սլովեներենի *típati piskre*–ի «կավե ամաններ պատրաստել» իմաստին: Վարբոտը այնուհետև գրում է. «...**tipati* արմատի իմաստային կապը բրուտագործության հետ իրական հիմքեր է տալիս պարզելու համար այնպիսի արմատների կապը, ինչպիսիք են «շոշափել, ձեռք տալ, կաշել» և «խփել, ծեծել»... չէ՞ որ բրուտի աշխատանքը ենթադրում է կավի մեխանիկական մշակման մի քանի գործընթաց՝ սկսած կավը տրորելուց, ծեծելուց (ոտքերով կամ հավանգակոթով) մինչև ձեռքերով շոշափելով, ձեռքերով կաշելով՝ կավին անոթի ձև տալը: Կարելի է ենթադրել, որ նախասլավոներենի **tipati*–ն նախապես նշանակել է «սեղմելով կաշել, ծեծել, խփել» և մի քանի նախասլավոնական բարբառներում պրիմիտիվ, զարգացման ցածր մակարդակի վրա գտնվող բրուտագործության տերմին է եղել»¹⁵: Վարբոտը սլավոնական **tipati* և բալթիական լեզուների (լիտվ. *tépti* «քսել, կավով ծեփել», *tapnoti* «ծափ տալ, շոյել, ողորկել, հարթեցնել» (*похлопывать ладонью, ласкать, гладить*) ձևերի միջև նկատում է ծագումնաբանական իմաստային ընդհանրություններ. այդ ձևերի միջև գոյություն ունեցող ձայնավորային տարբերությունները նա համարում է հին ձայնդարձային համակարգի հետքեր¹⁶:

Ժ. Վարբոտի՝ վերը բերված բառաքննական ուսումնասիրությունից կարելի է եզրակացնել, որ սլավոնական լեզուներում ևս «խփել, ծեծել, տրորել» իմաստով արմատին են հանգում «ծափ տալ, կավե աման» բառերը:

Կ. Դ. Բաքը հնդեվրոպական լեզուների հոմանիշների բառարանում գրում է, որ «ծեծել, խփել» իմաստով բառերից կարող են ծագել գործիքների անվանումների նշանակությամբ բառեր, նաև այնպիսիք, որոնք առաջացել են խփելու ձայնից, և բերում է օրինակներ հնդեվրոպական լեզուներից. օրինակ՝ միջին վերին գերմ. *topf* «կավե աման», նոր վերին գերմաներեն *topfer* «բրուտ», *topfererde* «կավ», *töpferei* «բրուտանոց»¹⁷:

¹⁵ *Ж. Варбот, Этимология, 1974, М., 1976, էջ 32–35.*

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 34–35:

¹⁷ *C. D. Buck, Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, Chicago, 1949, էջ 616:*

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ

Кандидат филолог. наук Н. М. СИМОНЯН

В статье рассматриваются корни *ծելի* [сеп^с]/*ծալի* [сап^с]/*ծուլի* [суп^с], о происхождении которых в арменистике существуют разные мнения. Выдвигается версия, что эти корни являются вариантами и.-е. корня *deph– (см. Г. Б. Джаукян, *Очерки...*, с. 208) с разными степенями аблаута. Приводятся аналогичные семантические развития из славянских языков.

ETYMOLOGICAL OBSERVATIONS

PhD N. M. SIMONYAN

The roots *ծելի* [сеп^с]/*ծալի* [сап^с]/*ծուլի* [суп^с], have been considered in the article, about the origin of which there exist various opinions in Armenology. A version has been put forward that these roots are variants of the Indo–European root *deph– (see G. Djahukyan, *Essays...*, p. 208) with different grades of ablaut. Analogous semantic developments from Slavonic languages have been introduced.